

"Əzablı yollarla"

"Xalq düşməni" edilmiş daha bir xalq adamının
ömür hekayəsini yalnız belə adlandırmaq olar

Lənkəranda ilk qadın xeyriyyə cəmiyyətinin təşkilatçısı, "Ünas" qızlar məktəbinin müdiri, 1919-1920-ci illərdə Lənkəran Qızlar Gimnaziyasının inspektoru, 1920-1921-ci illərdə savadsızlığın ləğv olunması üzrə ilk qadın kurslarının təşkilatçılarından olan Məryəm xanım Bayraməlibəyova ağır və məşəqqətli bir ömür yolu keçib.

M.Bayraməlibəyova 1898-ci ildə Lənkəran şəhərində tanınmış müəllim və maarifçi Teymur bəyin ailəsində dünyaya göz açıb. Bayraməlibəyovlar nəslinin kökü I Şah Abbasın hakimiyyəti illərinə gedib çıxır. Onlar məşhur Şahsevənlər nəslinə mənsub olub və XVI əsrin sonlarında Muğana köçüblər. Teymur bəy 1879-cu ildə Qori Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinə daxil olan ilk 3 azərbaycanlıdan biri idi. O, seminariyanı bitirdikdən sonra Lənkəranda rus məktəbində dərs deməyə başlayıb. Maarifçi ziyalı həmçinin XIX əsrin 80-ci illərinin sonlarından başlayaraq, 1916-cı ilədək müntəzəm olaraq Bakıda rus dilində çıxan "Kaspi" qəzetində Lənkəran qəzası üzrə müxbir kimi fəaliyyət göstərib.

Məryəm xanım Teymur bəyin 9 övladından biri idi. Elmi yüksək dərəcələrə nail olan Teymur bəy bütün çətinliklərə sinə gərərək övladlarına təhsil vermişdi. Gerçək bir maarifpərvər xalq müəllimi olan T.Bayraməlibəyov qızının taleyində böyük rol oynayıb. Məryəm xanım da məhz atasının yolu ilə gedərək müəllimlik sənətini seçib.

Yazılı mənbələrdə M.Bayraməlibəyovanın həyat yolu ilə bağlı çoxsaylı maraqlı məlumat var. O, ibtidai təhsilini 1905-1911-ci illərdə Bakıda H.Z.Tağıyevin Müsəlman-rus, orta təhsilini isə "Müqəddəs Nina" qız məktəblərində alıb. Sonralar oxumağa böyük maraq göstərən Məryəm xanım ali təhsil almaq üçün Moskvaya gedib və tibb institutuna qəbul olub. Lakin o dövrdə maddi vəziyyəti ağır olan gənc qız çox böyük çətinliklərlə qarşılaşıb. O, kömək üçün neft milyonçusu Murtuza Muxtarova müraciət edib. M.Muxtarov onun müraciətini cavabsız qoymayıb, Məryəm xanıma təqaüd verməyə başlayıb. Lakin Məryəm xanım Moskvada iki aydan artıq qala bilməyib, inqilabın başlaması ilə əlaqədar Bakıya qayıdıb.

Vətənə döndükdən sonra Bakıda qalmaq üçün imkanı olmasına baxmayaraq, Məryəm xanım Lənkərana gəlir. Burada qızları çox çətinliklə bir yerə toplayıb məktəb açır. Gənc müəllim ev-ev, qapı-qapı gəzərək məktəbə 9-12 uşaq toplaya bilir. 1918-ci ildə Lənkəranda ilk qız məktəbi açılır. Məryəm xanım isə həmin məktəbin müdiri olur.

Onun şagirdi, ilk opera müğənnisi Həqiqət Rzayeva yazırdı: "Məryəm xanım qızları məktəbə cəlb etmək üçün özü də çadradə gəzirdi. Biz təkcə yazmaq, oxumaq öyrənmirdik, eyni zamanda səhnəciklər hazırlayıb valideynlərimiz qarşısında çıxış edirdik. Toplanan vəsait kasıb qızların məktəbə cəlb olunması üçün sərf edilirdi". Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Həqiqət xanımla yanaşı, Azərbaycanın Xalq artistləri Cahan Talışinskaya və Münəvvər Kələntərli də Məryəm xanımın şagirdləri olmuşlar.

Məryəm xanım Lənkəranda yeganə qadın-pedaqoq idi. O, savadsızlığa qarşı kəskin mübarizə aparmaqla qadınları şəhərin mədəni və ictimai həyatına cəlb etmək üçün əlindən gələni əsirgərmirdi. Bu məqsədlə Lənkəranda ilk qadın xeyriyyə cəmiyyəti də təsis etmişdi.

Həmin illərdə cənub regionunda gərgin və həyəcanlı vəziyyət yaranmışdı. Polkovnik İlyəşeviçin komandanlığı ilə Denikin quldur dəstələri Lənkəranda hakimiyyəti ələ keçirərək güclü bu bölgəni Rusiyanın təbəçiliyinə

keçirməyə cəhd edirdilər. Şəhərin açıq-fikirli, savadlı şəxslərinə göz görə-görə divan tutulurdu. Belə vəziyyət gənc Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rəhbərliyini rahatsız etməyə bilməzdi. 1919-cu ilin payızında Cümhuriyyət Parlamentinin fəvqəladə iclasında səs çoxluğu ilə Cavad bəy Məlikyeqanov Lənkəran mahalının səlahiyyətli nümayəndəsi seçilir. Azərbaycan hökumətinin göstərişi və şəxsən Cavad bəyin təklifi ilə Azərbaycan Ordusunun dəstələri general-mayor Həbibulla Səlimo-

vun komandanlığı altında Lənkərana göndərilir. Bununla əlaqədar Cümhuriyyətin hərbi naziri Səməd bəy Mehmandarov Lənkəran mahalının əhalisinə ünvanladığı çağırışında yazırdı: "Vətəndaşlar, Azərbaycan Respublikası hökumətinin iradəsilə mən Lənkəran uyezdində vətəndaş müharibəsinin qarşısını almaq, orada qayda-qanun yaratmaq, sizləri qatillərdən xilas etmək üçün dəstə göndərirəm. Azərbaycan Ordusu heç bir milli və dini ayrı-seçkiliyə yol vermədən Lənkəran uyezdinə qanunçuluq və ədalət gətirəcək, Silahlı Qüvvələrin himayəsilə bölgədə tezliklə əmin-amanlıq bərpa olunacaq. ...Hər bir silahlı müqavimət ölüm hökmü ilə cəzalandırılacaq və orduya belə hallara qarşı amansız davranmaq əmri verilib. Öz növbəmdə həmçinin dəstənin rəisi-nə dinc əhaliyə qarşı heç bir zorakılığa yol verilməməsini tapşırıram".

Milli Ordu qoşunlarının şücaəti sayəsində qondarma "Muğan radası"nın və Denikin tör-töküntüləri məhv edilir. Cavad bəy Məlikyeqanov Lənkəran qəzasının general-qubernatoru təyin olunur. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin proqramını Lənkəranda həyata keçirən Cavad bəy özünün bütün güc-qüvvəsini bu diyarın iqtisadi-mədəni inkişafına sərf edir. Çox keçmir ki, Lənkəranda həyat öz axarına düşür. C.Məlikyeqanovun köməyi ilə burada yeni kitabxana və klublar, digər mədəni-maarif obyektləri fəaliyyətə başlayır, savadsızlığın ləğvi üzrə kurslar açılır.

Günlərin birində Cavad bəyin yolu Məryəm xanımın məktəbinə düşür. İlk tanışlıq sonradan güclü və sarsılmaz məhəbbətə çevrilir. Beləliklə, gənc ailənin təməli qoyulur. 1921-ci ildə M.Bayraməlibəyova ömür-gün yoldaşı C.Məlikyeqanovla birlikdə Bakıya köçür. Burada o, müəllimlik etməklə bərabər, Həmkarlar İttifaqında çalışmağa başlayır. İctimai işlərdə yaxından iştirak edən Məryəm xanım 1925-ci ildə Bakıda Azərbaycan Müəllimlərinin I Qurultayına nümayəndə seçilir.

Həmin il Bakıdakı 89 nömrəli orta məktəbin direktoru işləyən M.Bayraməlibəyova I SSRİ Müəllimlər Qurultayının da nümayəndəsi olur. Bu nüfuzlu toplantıda o, təkcə Azərbaycan müəllimlərini deyil, həm də Şərq qadınlarını təmsil etmişdir. N.Krupskaya onun rus dilində söylədiyi nitqə valeh olur. Çıxışından sonra SSRİ maarif naziri A.Lunaçarski Məryəm xanıma yaxınlaşıb nəzakətlə onun əlindən öpür və Moskvada işləməsinə razılıq verəməsinə xahiş edir. Lakin Məryəm xanım etiraz edərək "Mən bu gün vətənimdə daha çox lazımam" deyir.

M.Bayraməlibəyova ali təhsil almağı çox arzulayıb. Elə buna görə də o, 1927-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinə daxil olub və oranı fərqlənmə diplomu ilə bitirib. Aspiranturada təhsil aldığı müddətdə isə Mə-

yəm xanım həm də bədii tərcümə və ictimai fəaliyyətlə məşğul olub. Onun tərcümələri sayəsində rusdilli oxucular M.P.Vaqif, M.V.Vidadi, S.Vurğun, S.Rüstəm kimi tanınmış Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığı ilə tanış olmaq imkanı qazanıblar.

M.Bayraməlibəyovanın pedaqoji və ictimai fəaliyyəti 1937-ci ilə qədər davam edib. N.Nərimanov adına Bakı Sənaye Texnikumunda (1923-1933-cü illər) və Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunda (1934-1937-ci illər) rus dili müəllimi işləyib. Bu dövrdə onun həm də "Şərq qadını", "Maarif işçisi", "Yeni məktəb" və s. jurnallarda təlim-tərbiyə məsələlərinə dair məqalələri dərc olunub.

Məlikyeqanovlar ailəsində üç qız uşağı böyüyürdü. Valideynləri onların hərtərəfli biliyə yiyələnmələri, öz ölkəsinin layiqli vətəndaşları kimi yetişmələri üçün əllərindən gələni əsirgərmirdilər. Lakin bolşevik hakimiyyətinin siyahısında hədəf götürülən şəxslər sırasında bu ailənin də adı vardı. Beləliklə, Mə-

likyeqanovlar ailəsinin də qara günləri başlayır. Azərbaycanda böyük bir ziyalı nəslinə qarşı başlayan repressiya onların da qapısını döyür. 28 may 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması haqqında tarixi Bəyannaməni imzalayan dövlət xadimlərindən biri kimi C.Məlikyeqanov 1933-cü ildə Azərbaycan Fəvqəladə Komissiyasının qərarı ilə həbs edilir və ömürlük olaraq Komiya sürgün olunur. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, C.Məlikyeqanovun "vətən xaini" kimi tutulması haqqında orderi erməni millətçiləri Nersesov və Ayvazov imzalayıblar. Ömrünün çoxunu həbsxanalarda keçirən C.Məlikyeqanov 18 may 1942-ci ildə Kariyada sürgündə vəfat edib.

Ərinin sürgün edilməsindən sonra M.Bayraməlibəyovanı da dinc buraxmırlar. Ona qarşı təqiblər başlayır. Həmin vaxtlar Məryəm xanım SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri M.İ.Kalinindən kömək istəyir. Lakin bu, heç bir fayda vermir. 1937-ci il noyabrın 15-də "NKVD"çilər onu həbs edirlər. Məhbus həyatının ilk aylarını Bayıl həbsxanasında keçirən Məryəm xanıma bir müddət sonra uzaq Arxangelskə sürgün edirlər. Şimali Dvina çayının sahillərində ona ən ağır işləri tapşırır, işgəncələr verirdilər. Uzun illər ərzində topladığı bilik və təcrübələr burada da Məryəm xanımın karına gəlir. O, məşəqqətli fiziki əməkdən ayrılaraq yerli müəssisələrin birində mühəsisə işləyir. Amma artıq gec idi, onu ağır xəstəlik yaxalamışdı - gözlərinin torlu qışası zədələnmişdi. Xəstəliyinə görə müalicə almaq adı ilə Məryəm xanıma Moskvaya - Butirsk həbsxanasına köçürürlər. "Müalicə"dən sonra o, yenidən Arxangelsk, daha sonralar Karaqanda həbsxanalarına göndərilir.

M.Bayraməlibəyova yalnız 1948-ci ildə cəza müddətini başa vurub Bakıya qayıdır. Amma haqsızlıq bununla da bitmir. 1956-cı ildə bəraət verilənədək onu Bakıda öz ailəsinin, uşaqlarının yanında yaşamağa qoymurlar. Onu da qeyd edək ki, repressiya Məlikyeqanovlar ailəsinin bütün üzvlərini bir-birindən ayrı salıb. Cavad bəyin üç qızı - Azərə, Taliyə və Asimə nənələri Şirin xanımın himayəsində yaşayıblar. Məlikyeqanov ailəsinin bir çox üzvü "vətən xaini" damğasından qorxaraq ata-baba soyadlarını Yeqanlı, Yeqanov, Rzayev, Zeynalov, Behbudov və s. ilə əvəz etməyə məcbur olublar.

1964-cü ildə M.Bayraməlibəyovaya fərdi təqaüd təyin edilir. Öz vətəni, xalqı üçün yanan, onun tərəqqisinə çalışan bu mübariz qadın əzab və iztirablar içində 90 il ömür sürür. O, 1988-ci ildə Azərbaycanda arzuladığı müstəqillik tarixini görmədən Bakıda dünyasını dəyişir.

*Ağaddin BABAYEV,
Lənkəran*